

POPULACIONA POLITIKA IZ UGLA ŽENA – ANALIZA ISKUSTAVA I POLITIČKIH OPREDELJENJA *

Nada M. SEKULIĆ
Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu

Istraživanja o političkim opredeljenjima i političkoj kulturi žena su retka. Kada je populaciona politika u pitanju, žene postaju vidljive samo s obzirom na statističke pokazatelje fertiliteta i analizu faktora koji ga određuju, kao da je to jedini okvir u kome su one relevantne za pitanja populacione politike i kao da njih same ništa više u odnosu na tu temu ne može da interesuje. Zanimljivo je da postoji širi politički kontekst i politička kultura koji definišu ovaj politički prostor, imajući u vidu da nacionalni (državni) programi fertilitet žena procenjuju kao poželjan ili nepoželjan na osnovu klase, rase, kaste, etniciteta, religijske pripadnosti, invaliditeta, seksualne opredeljenosti, bračnosti, domicilnog ili doseljeničkog statusa, projektujući kroz to ne samo obim biološke reprodukcije stanovništva, već neizostavno i profil i standarde političkog uređenja države i prihvatljivog ili poželjnog profila građanina. Cilj ovog dela istraživanja bio je da osvetli širi politički i vrednosni okvir u kome žene/majke u Srbiji i na severu Kosova grade svoje stavove prema populacionoj politici, a ne samo prema sopstvenom rađanju. Osim standardne deskriptivne statistike, korišćene su i faktorska analiza, korelaciona analiza i jednofaktorska analize varijanse. Utvrđen je veoma nizak stepen zadovoljstva postojećim merama populacione politike, gotovo univerzalna podrška liberalnim merama, ali i značajna podrška (oko trećine ispitanica) konzervativnim i restriktivnim, pa čak i diskriminišućim merama populacione politike. Utvrđeno je da je populacioni konzervativizam (IPK) konzistentno političko opredeljenje

* Tekst predstavlja deo istraživačkog projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri” (ev.br.179035)

povezano sa patrijarhalnošću, nacionalizmom i da zavisi i od osnovnih političkih opredeljenja ispitanica (za građanski tip društva, nacionalnu državu ili državu zasnovanu na jačanju prava radnika i egalitarnosti u društvu).

Ključne reči: populaciona politika, feminizam, nacionalizam, patrijarhalnost, politička kultura žena u Srbiji

JEDAN OD CILJEVA U OKVIRU ISTRAŽIVANJA „Kultura rađanja i partnerski život žena u Srbiji danas” bio je da ispitamo političke stavove i opredeljenja ispitanica prema populacionoj politici. U većini radova koji se bave uzajamnim odnosom makro-populacionih problema i ciljeva i njima (ne) odgovarajućeg individualnog ponašanja i reproduktivnih strategija pojedinki na mikro-nivou, naglasak je na raskoraku između „poželjnog” i ostvarenog stepena fertiliteta. Strategije žena pri odlučivanju o rađanju najčešće se tumače s obzirom na njihove lične životne trajektorije povezane sa neposrednim egzistencijalnim potrebama. Kada se razmatra individualno reproduktivno planiranje i reproduktivni stavovi žena, obično se misli na njihov odnos prema kontracepciji, abortusu, partnerstvu, bračnosti itd. (Höhn, Avramov i Kotowska 2008; Bobić 2013; Rašević i Petrović 1996; Petrović 2010; Matković, Mijatović i Stanić 2014; Gornick i Meyers 2003; Blagojević 1997 itd.), ali veoma retko se analizira opšta politička kultura i sistem vrednosti žena, iako su žene nezaobilazni nosioci i akteri projektovanih ciljeva populacione politike u širem društvenom kontekstu u kome žive i učestvuju kao građanke. Istraživanja o političkim opredeljenjima i političkoj kulturi žena i njihovoj povezanosti sa opredeljenjima za različite modele populacionih politika su retka, a u domaćoj literaturi su i instrumentalizovana u funkciji konkretnih nacionalno usmerenih politika koje se uzimaju kao podrazumljiva i neupitna polazišta (Macura i Gavrilović 2006; Matković 1997; Gavrilović 2006; Miladinović 1997; Marković 1997 itd.).

Država fertilitet žena procenjuje kao poželjan ili nepoželjan na osnovu klase, rase, kaste, etniciteta, religijske pripadnosti, invaliditeta, seksualne opredeljenosti, bračnosti, domicilnog ili doseljeničkog statusa, projektujući kroz to ne samo obim 16 biološke reprodukcije stanovništva, već neizostavno i profil i standarde političkog

uređenja države i prihvatljivog ili poželjnog profila građanina. Na globalnom nivou, populacioni problemi povezani su sa pitanjima Imperije, radne snage, kolonijalizma, postkolonijalizma i izrazito neravnomerne distribucije bogatstva i resursa u savremenom svetu (Solinger i Nakachi 2016; Sekulić 2016; Quine 2003 itd). Ko zaslužuje da rođenjem ili doseljenjem postane član određenog društva, koje žene treba podržati i obodriti, a koje destimulisati ili ograničiti u rađanju nije u najkonkretnijem obliku problem opštih zakonitosti biološkog obnavljanja stanovništva, već političkih vizura, interesa i planova konkretnih država, institucija, društvenih grupa ili čak pojedinaca, koji pod određenim okolnostima sebe mogu smatrati merodavnim za pitanja šta je „suvišno“, a šta „nedovoljno“ rađanje, često nezavisno od opredeljenja i interesa samih nosilaca reprodukcije na koje će se određene politike odnositi. U osnovi „moderna država, kako demokratska, tako i fašistička, nesumnjivo primenjuju autoritarne politike kako bi proširile svoju vladavinu na privatni život, regulišući porodicu, seksualnost, reproduktivnost i roditeljstvo.“ (Quine 2003, 15)

Populacione teorije, naravno, uvažavaju da su se „režimi reprodukcije stanovništva razvijali ... u okviru različitih ... društveno-ekonomskih odrednica i povijesno-političkih prilika i karakteristika“, a ne u praznom prostoru (Wertheimer-Baletić 2015, 8), ali osnovne jedinice analize u demografskoj teoriji i postavljani ciljevi u praktičnoj primeni unutar konkretnih populacionih mera obnavljanje stanovništva interpretiraju pozivanjem na „pred-političke“ i neupitne, činjeničke pokazatelje biološke reprodukcije o kojima navodno ne može biti spora, jer su izraženi jasnim statističkim krivuljama rasta i opadanja stanovništva, stopama fertiliteta, mortaliteta i nataliteta. Međutim, u populacionim politikama zaista nema ničeg ni pred-političkog ni podrazumljivog, već samo meta-političkog pozicioniranja sadržanog u osnovnom i povremeno zapaljivom pitanju: Šta je poželjno, a šta nepoželjno obnavljanje stanovništva i za koga? Odgovor na to ne može da pruži paradigma demografske tranzicije. Osnovni subjekt demografskog planiranja unutar te paradigme je država, a ne populacija. Demografska razvojna paradigma temelji se na empirijski ustanovljenoj jakoj negativnoj korelaciji između između vitalnih stopa (nataliteta i mortaliteta), s jedne strane, i nivoa društveno-ekonomskog razvoja izraženog visinom dohotka *per capita* u okviru države kao političkog entiteta. Osnovni subjekt je politički entitet, država, unutar koje se, primenom ove paradigme, društveni kontingenti stanovništva i pojedinke koje su stekle građanska prava imenuju kao biološke celine.

Na globalnom nivou, pitanja o demografskoj neravnoteži, natalitetu, fertilitetu, masovnim migracijama iz jednog dela sveta u drugi zapravo su turbulentna politička pitanja o neravnoteži u distribuciji bogatstva i moći i o kulturnim razlikama. Razlike u bogatstvu, životnom standardu i stepenu bezbednosti su ključan faktor, kako ogromnih migratornih kretanja, tako i razlika u fertilitetu i mortalitetu u različitim delovima sveta. Ipak, bez obzira na političku složenost ovih pitanja, mere populacione politike usmerene su uglavnom direktno na žene i njihovo neposredno reproduktivno ponašanje. Nažalost, direktnim povezivanjem najopštijeg problema obnavljanja i reprodukcije stanovništva, u kategorijama agregatno formuliranih društvenih zakonitosti i najkonkretnijih problema ličnih strategija reprodukcije, formira se prividno podrazumljiva i jasna prečica (*short-cut*), koja vodi ne samo pojednostavljenju i biologizovanju društvenog ponašanja i društvenih problema, već veoma često i diskriminišućim merama i konceptima populacione politike i neodrživim rešenjima koja potiču konfliktne društvene odnose. Upravo na toj prečici, individualna seksualnost i reproduktivnost ljudi pojavljuju se u prvi mah kao izračunljivi i dragoceni društveni resursi, poput neke vrste sirovina koje se mogu zbirno koristiti i usmeravati, odnosno eksploatisati poput organske sirovine namenjene daljoj društvenoj preradi. Međutim, realno, različite pojedinke mogu smatrati poželjnim različite reproduktivne strategije i imati različito seksualno ponašanje, u zavisnosti od čitavog niza faktora koji se retko uzimaju u obzir pri opštem populacionom planiranju, a koji se jasnije mogu sagledati antropološkom, nego demografskom analizom (Bobić 2013; Heady 2007; Riley 1997). Ono što je disfunkcionalno u demografskom modelu može biti veoma funkcionalno, svrsishodno i racionalno u ličnim strategijama pojedinki i u njihovom kulturnom miljeu (bilo da su to kulturne niše ili šire kulturno okruženje). Dodatno se otvara pitanje o demokratskoj osnovi, održivosti i manipulativnosti populacionih projekcija kada ih je potrebno preobraziti u konkretne mere.¹ Nedemokratski karakter populaci-

¹ Mada se unutar populacionih politika zemalja koje pretenduju na demokratska rešenja, nominalno insistira da populaciona politika ne sme da bude diskriminišuća ni prema jednoj društvenoj grupi, te da mora da uvažava slobodnu volju pojedinca i pojedinki u odnosu na odlučivanje o rađanju (Gavrilović 2006), praktično je to nemoguće dosledno sprovesti, jer je populaciona politika već načelno selektivna u postavljanju svojih ciljeva u odnosu na potpuno slobodno odlučivanje ljudi o rađanju, a u praktično-političkom smislu omogućuje primenu niza nedemokratskih mera koje su kao takve često implicitne, a ne eksplicitne, za šta se mogu naći primeri i u nedavnoj istoriji Srbije (nacionalistička populaciona politika koja je sprovedena devedesetih godina XX veka). Obično

one politike, kao i uglavnom niski efekti primene direktnih populacionih mera,² uslovio je da se danas one sve više zamenjuju merama podrške porodici, kao i merama osnaživanja žena uz razvijanje osvešćene i senzitivne rodne perspektive, a ne direktnim populacionim intervenisanjem (Demeny 2003; Van Peer i Rubušić 2008; Riley 2005). To se pre svega odnosi na EU i zemlje zapadne Evrope. Međutim, primena direktnih populacionih mera još uvek je veoma prisutna u politikama velikog broja država.

U osnovi, ni odnos razvijenih zemalja prema populacionoj politici do danas nije sasvim jasan (Rašević i Petrović 1996, 9). Populaciona politika *per se* se ne sprovodi. Umesto eksplicitno definisane populacione politike, pak, postoji široka skala odvojenih vladinih akcija, programa, mera i zakonskih rešenja koji delimično utiču na populacione tendove i/ili parcijalno deluju na posledice demografskih kretanja(9). Međutim, kako se pokazalo da mere podrške porodici mogu da imaju poželjne populacione efekte same po sebi, bez eksplicitnog uvođenja populacionih ciljeva, većina razvijenih zemalja Evrope uopšte nema eksplicitnu populacionu politiku kao deo svojih razvojnih ciljeva.

Govoreći o postmodernim populacionim studijama, Bobić (2013) takođe iznosi kritiku postojeće demografske paradigme baveći se pitanjima humane reprodukcije i iz te perspektive neophodnošću integrisanja antropologije i demografije. Život po meri čoveka mora imati ciljne humane (a ne brojčane) ishode, a oni se mogu očekivati samo kao rezultat humanih uslova i humane delatnosti (Bobić 2013, 15). Referentni simbolički sistemi, kultura, rod, institucije, politička ekonomija i praksa ne mogu se apstrahovati u odnosu na opšte demografske pokazatelje prirodnog priraštaja stanovništva.

Kada je Srbija u pitanju, nastojanja da se primene direktne populacione mere, naročito od raspada SFRJ, periodično se obnavljaju kao strategije više političkih aktera ili kao deo zvanične državne politike (Macura 2005), počivajući tu i tamo na političkim akcijama usmerenim na imenovanje prijatelja/neprijatelja na-

je u takvim slučajevima reč o realno diskriminišućim politikama zavijenim u retoriku poštovanja ljudskih prava i slobodnog odlučivanja.

2 Utvrđeno je da na stepen fertiliteta utiče više različitih varijabli na način koji nije uvek predvidljiv, tako da ni jedna od njih (ekonomska determinanta, veličina populacije, socijalna sigurnost, ekonomska aktivnost žena, porast stepena njihovog obrazovanja, nove forme bračnosti i roditeljstva....) ne može sa izvesnošću da se koristi kao instrument povećanja fertiliteta, a sve zajedno takođe daju neizvesne ishode, Rašević i Petrović 1996, 11.

roda ili nacije, na tolerisanju prozivanja žena od strane uticajnih javnih ličnosti zbog sebičnosti, jer ne rađaju koliko je „potrebno”,³ te na uspostavljanju akcionih planova, strategija, tela, institucija, intervenisanja u obrazovni sistem i medijskog delovanja, koji će se baviti biološkim reprodukcijom kao načinom obnavljanja i jačanja nacije, formiranjem tela u okviru kojih će o ovim pitanjima merodavno odlučivati prevashodno ginekolozi umesto politički predstavnici reproduktivnog kontingenta žena i zagovornice rodne ravnopravnosti. Pritom diskurs ženske kulturnosti zbog nedovoljnog rađanja nije samo deo javnog diskursa, već barem delimično i zvaničan pristup uticajnih demografa, pa samim tim i institucija koje oni predstavljaju. Politička neosvešćenost tih pristupa očituje se i kroz nepostojanje promišljene političke kulture koja se jasno distancira spram ideologije „krvi i tla”, koja je odnela oko 55 miliona života za samo pet godina u XX veku, kao i kroz nedostatak samorefleksivnosti i kritičkog odmaka u odnosu spram populacione politike koja je sprovedena devedestih godina u Srbiji kao sredstvo vođenja rata.

Tako se u tekstu „Populaciona edukacija” navodi da bi neposredni nosioci reprodukcije, žene, trebalo da postanu „osetljivije” za šire potrebe „stanovništva” i da bi morale uvrstiti demografske probleme u svoj etički kodeks, odnosno da bi svaka građanka i građanin morali visoko da vrednuju pronatalističku politiku na skali svojih vrednosti” (Gavrilović 2006, 54). U posrednom i implicitnom značenju, imajući u vidu populacionu politiku koja je realno sprovedena u Srbiji devedesetih godina prošlog veka, spram koje u navedenom tekstu ne postoji nikakav odmak, to nesumnjivo znači da bi trebalo visoko i neupitno vrednovati nacionalističke vrednosti. Tekst sadrži zapažanja da su činoci „niskog” rađanja, između ostalog i „poremećen sistem vrednosti”, kao i „strah od preuzimanja obaveza”, uz stav da je „disonantno isticanje individualnih potreba... i istovremeno postojanje svesti o problemu /niskog nataliteta, N.S/, uz odsustvo svesti o ličnoj ulozi u njegovom rešavanju.” To praktično znači da su lične potrebe ljudi, ukoliko nisu u skladu sa projektovanim ciljevima populacione politike (koje definišu konkretni ljudi, partije, politička tela i interesne grupe, u društvenim kontekstima za koje postoje različiti politički pristupi i rešenja), disonantne i pogrešne. Pritom autorka uopšte ne uzima

3 „Srpkinje u svojim utrobama pobiju za jednu godinu više dece nego što su pobili Mussolini i Hitler i Broz i ovi koji su ovde na Kosovu i Metohiji. A hoćete da kao narod imamo blagoslov Božji”, javno obraćanje mitropolita Amfilohija Radovića prilikom služenja liturgije u u Pečkoj Patrijaršiji 15.10.2017. <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/mitropolit-opet-sokira-amfilohije-srpkinje-pobiju-vise-dece-nego-hitler-i-musolini/559m619> (pristupljeno 26.11.2017.)

u obzir mogućnost razmatranja „disonantnosti” samih populacionih politika. Neki put se na skupovima i u radovima koji pretenduju na naučan i objektivan pristup, mogu naći čak i formulacije poput sledećih: „Da nam je zatajio reprodukcioni naboj (...) da nam je genetski kod oslabljen (...) da možemo da održimo opelo nad srpskim narodom” (Mladenović 2006, 11). U opštem javnom diskursu postojanja bele kuge, primena i popularisanje direktnih pronatalitetnih mera na osnovama izgradnje jake nacionalne države i stavljanje demografskih problema iznad problema konkretnih ljudi (različitih nacionalnosti), neretko se smatra prihvatljivim, nužnim ili ključnim delom poželjnih tranzicijskih politika i sistema vrednosti.

Usled toga, može se reći da se Srbija danas nalazi u raskoraku između neodrživosti starih modela populacione politike negovanih devedesetih godina prošlog veka i neprimenljivosti novih građanskih modela koji postoje u razvijenim zemljama Evrope, a koji se bitno oslanjaju na principe rodne ravnopravnosti i na resurse kojima raspolažu države blagostanja. To se reflektuje kako na problem ambivalentnog i longitudinalno posmatrano nejasnog odnosa države prema populacionoj politici, tako i na formiranje opšte političke kulture i javnog mnjenja prema tom pitanju, koje se gradi u atmosferi „moralne panike”.

U analizi političke kulture ispitnica pošli smo od teorijskog okvira Almonda i Verbe (1989/63). Mada je njihova teorija političke kulture relativno stara i slabo objašnjava tokove globalnih društvenih promena na početku XXI veka i izazove procesima demokratizacije povezane sa oružanim sukobima, terorizmom, krizama, ogromnim izbegličkim i migrantskim talasima i ogromnim uticajem koji mediji imaju na oblikovanje kulture danas, ovaj pristup ima i svoje prednosti. Mada su se neka od njihovih predviđenja pokazala neopravdanim (kao što je predviđanje da će do kraja XX veka doći do eksplozije razvoja participativne kulture), i mada ne postoji kritički odmak spram kapitalističkih modela demokratije, sam pristup čini vidljivim neke od ključnih problema u izgradnji demokratije u državama koje su na raskrsnici između tradicionalnih i modernih obrazaca političke kulture, što je za nas bilo od presudne važnosti. Almond i Verba polaze od toga da je za igradnju demokratski utemeljene države pojedinac politički relevantan i da su mu/joj potrebne određene kompetencije da bi mogao demokratski da participira u društvu. U tom smislu, politička socijalizacija je ključ za razvoj demokratije. Najveći broj ljudi se uključuje ili postaje deo političkog života kroz svoje nepolitičke, svakodnevne uloge u društvu (rad, reproduktivnost, kulturne preferencije...) i kroz način kako su uklopljeni u društveni sistem. Odgovor na pitanje kako se formiraju njihov

politički identitet i kultura i koliko je demokratija funkcionalni deo društvenog i državnog ustrojstva, zavisi od odnosa između strukturnih elemenata organizacije društva i socijalizacije pojedinaca u odnosu na tu strukturu. Pitanje demokratije je pitanje razvijanja kompetencija za političku participaciju ustanovljenu na racionalnom, slobodnom i obaveštenom pristupu, kao i pitanje razvoja institucionalnih mehanizama koji će poticati ovakvu političku svest i kulturu. Demokratska politička kultura je intrističan razvojni cilj i vrednost *per se*, a ne instrumentalni deo funkcionisanja društvenog sistema kao celine. Almond i Verba razlikuju tri komponente političke kulture: kognitivnu, afektivnu i evaluativnu (Almond i Verba 1989, 14) i tri činioca razvoja političke kulture: institucije, aktere i politike. Kroz njihovu uzajamnu integraciju, formiraju se tri osnovna tipa političke kulture. Parohijalna politička kultura počiva na niskom stepenu obrazovanja, niskim očekivanjima od institucija, kao i na homogenom i nediferenciranom pristupu religiji, naciji i politici. Parohijalna kultura se gradi na afektivnosti i na podršci tradicionalnim vrednostima i tradicionalnom ustrojstvu društva. 2) Podanički tip političkoj kulturi gradi se na generalizacijama u pristupu politici i državi, na opštim stavovima i na polarizovanom pristupu koji se svodi na na prihvatanje ili odbacivanje. Ovaj pristup je takođe više afektivan nego kognitivan, a za razliku od prethodnog, on je naglašeno normativan i upućen na podršku autoritarnim političkim strukturama (bilo da su one deo postojećeg društvenog sistema ili činioci otpora). 3) Participativni tip političke kulture je visoko diferenciran. Unutar takvog tipa političke svesti uvek postoji više klasa političkih objekata i aktivistički pristup postavljenim političkim ciljevima. Unutar ovakve političke kulture, od ključne je važnosti podrška demokratskim političkim strukturama i obaveštenost.

Almond i Verba razlikuju i kombinacije ovih osnovnih tipova, koje realno postoje u različitim društvenim kontekstima, naglašavajući da realno retko postoje „čisti” tipovi političke kulture. To su: parohijalno-podanički tip, koji predstavlja prelaz od lokalnog parohijalizma ka centralizovanim autoritarnim modelima upravljanja društva, uz odmak od tradicionalnog ustrojstva. Kritičan momenat u oblikovanju ovakvog tipa kulture, čini upravo tranzicija od tradicionalnih odnosa i vrednosti ka institucionalno razvijenijim, ali autoritarno utemeljenim, tako da su u dužem vremenskom periodu, ovo nestabilni sistemi, koji u velikoj meri zavise od institucije i osobe „vođe”, često diktatora, odnosno, apsolutističke vlasti. Podaničko-participativna politička kultura, za razliku od prethodne, utemeljena

22 je na nacionalnoj lojalnosti i identifikaciji sa državom, pri čemu su tradicionalni

društveni odnosi i strukture već razgrađeni unutar državnog ustrojstva, ali ostaju očuvani u privatnom životu. Uticaj interesnih grupa jača, i između njih se selektuju kompetentni akteri koji će postati deo ili imati uticaja na način upravljanja državom. Unutar ovog tipa političke kulture, veliki deo društva ostaje pasivan i autoritarno je orijentisan, sa visokim očekivanjima od države. Ovakav tip kulture može da karakteriše kulturni zastoj (*cultural stalemate*), u tom smislu što su privatno i javno tako razdvojeni da je blokirano njihovo dvosmerno povezivanje. Time se, npr. inkapsuliraju tradicionalni odnosi u društvu, dok jačaju moderni načini organizacija institucija u državi, dok veliki deo aktera društvene reprodukcije ostaje skrajnut. Supkulturne grupe su otuđene od ključnih društvenih procesa i inkapsulirane u kulturnim nišama, ali postaju mogući činoci otpora. Vlast, koja može biti i naglašeno autoritarna, ipak mora da poštuje barem formalno demokratske vrednosti, institucije i okvire političkog delovanja. Treći međutip čini parohijalno-participativna kultura. Reč je o parohijalnoj kulturi koja zahteva participaciju. Najčešće, ovo je kultura koja akrobatski i nevešto tetura i balansira na konopcu, naginjući malo ka autoritarizmu, a malo ka demokratiji (Almond i Verba 1989, 26). Ona ne počiva na jasnim strukturama, nema lojalne aktere koji će je iskreno promovisati, niti počiva na široj infrastrukturi koja je stvorena na obaveštenom i odgovornom učešću građana.

Pristup Almonda and Verbe nema rodnu dimenziju, ali za potrebe ovog istraživanja to je čak bila prednost, jer smo ovim radom želeli da lociramo pitanja o pravima žena u širi diskurs opštih pitanja o političkoj demokratiji i kulturi i da pokažemo da su pitanja o ravnopravnosti žena (uključujući i pitanja o reproduktivnosti), sastavni deo opšteg problema razvoja demokratske političke kulture i procesa demokratizacije u Srbiji danas.

Pitanja koje su nas u ovom kontekstu interesovala u osmišljavanju ovog istraživanja bila su: Kako izgledaju neka obeležja političkog univerzuma neposrednih nosilaca reprodukcije (majki) – kakav je njihov odnos prema postojećim i poželjnim merama populacione politike i merama podrške porodici, kako je to povezano sa njihovim širim političkim uverenjima, i kakav je udeo feminističkih politika pri formiranju njihovih stavova.

Analiza istraživanja

1. Prvi cilj ovog dela istraživanja bio je da utvrdimo u kojoj meri majke u Srbiji koriste i u kojoj meri su zadovoljne postojećim institucionalnim

- merama podrške porodici i da li među njima postoje značajne razlike u stepenu zadovoljstva.
2. Želeli da utvrdimo da li je bela kuga prepoznata kao jedan od ključnih društvenih problema i koliko taj društveni problem utiče na neposredne političke izbore ispitanica (njihov izbor političara i partija /aktera/ na izborima), te koliko su njihovi stavovi kompatibilni sa prebacivanjem odgovornosti zbog „biološkog propadanja nacije” na žene.
 3. Treći cilj bio je da se utvrdi kakav model populacione politike majke u Srbiji najviše podržavaju.
 4. Četvrti cilj je bio da se utvrdi da li razlike među ispitanicama u pogledu poželjnih mera populacione politike koreliraju sa najopštijim političkim opredeljenjima ispitanica, i da li postoji povezanost između njihovih političkih orijentacija (u odnosu na populacionu politiku i opšta politička opredeljenja) i patrijarhalnosti i nacionalizma kao vrednosnih orijentacija.

Na kraju smo hteli da ispitamo da li ispitanice feminizam prepoznaju kao deo svojih političkih opredeljenja i da li prepoznaju feminističke grupe u Srbiji kao predstavnice sopstvenih interesa.

1. OBIM KORIŠĆENJA I ZADOVOLJSTVO POSTOJEĆIM MERAMA PODRŠKE PORODICI

Srbija spada u zemlje koje podršku porodici baziraju prevashodno na finansijskoj podršci. U tranzicijskim procesima sadašnje neoliberalne transformacije društva, ove mere nisu koordinisane sa rešavanjem sve ozbiljnijeg problema dvostruke opterećenosti žena i prati ih opadanje ulaganja u institucije za brigu o deci kao i pogoršavanje opšte socijalne brige i zdravstvene zaštite, uključujući tu i zdravstvenu zaštitu porodilja, mladih majki i dece (Sekulić 2013). Sa druge strane, jačanje ravnopravnosti žena, izraženo kroz ustanovljenje tela, donošenje i poboljšanje zakona i donošenje strategije o rodnoj ravnopravnosti, takođe nisu koordinisani sa merama podrške porodice, kako bi predstavljali funkcionalnu celinu.

U našem uzorku, postojeći sistem podrške pokazuje se nefunkcionalnim, polazeći već od toga da je tek svaka treća ispitanica (38.9%) ispitanica u uzorku

Tabela 1. Zbirni prikaz korišćenja više mera podrške porodici (Srbija i sever Kosova)

%	1	2	3	4
Roditeljski dodatak ⁴	49,6	38,9	7,2	4,4
Dečji dodatak ⁵	61,8	23,3	6,0	8,8
Pomoć nezaposlenim porodicama ⁶	88,0	6,5	2	3,5
Povraćaj PDV na opremu za bebe ⁷	81,0	12,4	3,0	3,6

1 = nisam podnela zahtev i nisam koristila; 2 = dobila sam u punom iznosu i bez zakašnjenja; 3 = dobila sam sa zakašnjenjem ili u delimičnom iznosu; 4 = podnela sam zahtev, ali nisam ništa dobila

Stepen korišćenja osnovnog prava na roditeljski dodatak zavisi od uzrasta ispitanica, te su ga najviše iskoristile najmlađe žene (55,4% ispitanica najmlađe generacije 18–29 godina), a приметно manje najstarije (11,2% žena starijih od 46 godina) (Hi kvadrat = 262,72, df = 6, Sig.0,000, Kramerov V = 0,3), što svakako ukazuje na veliki porast značaja ovakve vrste pomoći, koja je sve neophodnija porodicama sa decom. Uticaj stepena obrazovanja na korišćenje ove vrste podrške merenjem takođe se pokazao značajnim. Među ženama sa visokim obrazovanjem najmanje je onih koje nisu podnale zahtev za dobijanje roditeljskog dodatka i naj-

4 **Roditeljski dodatak za prvo dete** isplaćuje se jednokratno, zavisi od imovinskog stanja roditelja i mogu ga ostvariti sve majke ili očevi koji imaju starateljstvo nad decom i trenutno iznosi (2017) 39345,83 dinara. Roditeljski dodatak za drugo, treće i četvrto dete isplaćuje se u 24 jednake mesečne rate i iznosi: **Za drugo dete** 153857,09 u 24 jednake rate. Rata iznosi 6410,71 dinara. **Za treće dete** 276930,09 u 24 jednake rate. Rata iznosi 11538,75 dinara. **Za četvrto dete** 369236,22 u 24 jednake rate. Rata iznosi 15384,84 dinara. (<http://roditeljsrbija.com/iznos-roditeljskog-i-decijeg-dodatka/2/>) (pristupljeno 8/2/2017)

5 Dečji dodatak se može ostvariti za prvo četvoro dece u zavisnosti od imovinskog stanja roditelja i njegov iznos je manji u odnosu na roditeljski dodatak <http://www.roditelj.org/korisni-linkovi/korisne-informacije/decciji-dodatak/> (pristupljeno 8/2/2017)

6 Na nivou opština, moguće je i posebno izdvajanje jednokratne pomoći porodicama nezavisno do toga da li su zaposlene. Ono u Beogradu trenutno iznosi 10 000. <http://www.kurir.rs/vesti/beograd/2872999/od-8jula-krece-jednokratna-pomoc-porodicama-u-beogradu>

7 Roditelj ili staratelj može da ostvari refundaciju PDV-a najviše u iznosu do 75029,08 dinara i to u prvoj godini starosti bebe do 42873,76 dinara, a od prve do druge godine starosti u iznosu do 32155,32 dinara. Hranom i opremom za bebe, za čiju nabavku može da se ostvari pravo na povraćaj PDV-a, smatraju se mleko za odojčad, kašice, krevetac, kolica, stolica za hranjenje, stolica za kola i pelene. Pravo za ostvarivanje prava na povraćaj određuje se u zavisnosti od ukupnog neto prihoda roditelja i posedovanja nekretnina.

više je onih koje su ga dobile u punom iznosu i bez kašnjenja (Hi kvadrat = 15,36, $df = 6$, Sig. = 0,018. Kramerov $V = 0,07$). Povezanost je utvrđena i u odnosu na regionalnu distribuciju ispitanica, te je procentualno najviše ispitanica na Kosovu (54,8% od ukupnog broja ispitanica na Kosovu) koje su dobile pun iznos roditeljskog dodatka bez kašnjenja, a najmanje u Beogradu (37,4% od ukupnog broja ispitanica u beogradskom regionu). Na Kosovu je i najmanji broj onih koje uopšte nisu podnele zahtev za dobijanjem ove vrste podrške (35,7%), dok ih je najviše u Šumadiji i zapadnoj Srbiji (53%). Na Kosovu je takođe najmanji broj žena kojima je zahtev za roditeljskim dodatkom odbijen (2,4%) (Hi kvadrat = 21,98, $df = 12$, Sig. 0,038, Kramerov $V = 0,07$). Visina primanja nije se pokazala značajnom, s obzirom da izuzetno mali broj ispitanica uopšte ima primanja koja bi ih onemogućavala da konkurišu za ovu ili neku od drugih mera podrške. U tom pogledu, podaci pokazuju da 61,6% ispitivanih žena (u kategoriji onih koje su zaposlene) ima lične prihode (lične plate) ispod 300 € mesečno, 21,9% između 300 i 500 € i svega nešto preko 8% ima ukupna lična mesečna primanja viša od 500 €, što su objektivno poražavajući podaci o materijalnom standardu ispitanica i znatno su niži od zvaničnog proseka.

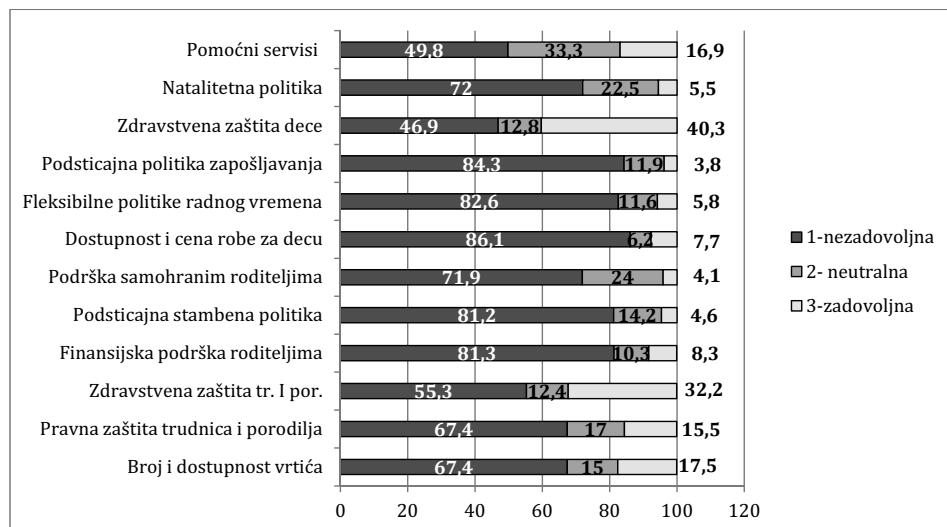
Može se zaključiti da sistem finansijske podrške roditeljstvu nije efikasan niti ravnomeran u svim regionima, te da je ostvarivanje podrške opada sa padom stepena obrazovanja, mada je neophodnost podrške tim veća, što ukazuje da procedure ostvarivanja ovih prava zahtevaju posedovanje određenih obrazovnih kompetencija koje nemaju svi u podjednako meri.

Na osnovu tabele 2. može se pratiti zadovoljstvo žena postojećim merama podrške. Ono je izuzetno nisko. Ne postoji ni jedna od mera kojim bi bilo barem pola ispitanica zadovoljno. Ispitanice su najviše nezadovoljne dostupnošću i cenom robe za decu (86,1% je nezadovoljno), politikama zapošljavanja mladih roditelja (84,3% je nezadovoljno) i politikama ustanovljavanja fleksibilnog radnog vremena (82,6%). Najmanji stepen nezadovoljstva odnosi se na zdravstvenu zaštitu dece, s tim što je i tu nezadovoljstvo izuzetno visoko (46,9% ispitanica su nezadovoljne).

Imajući u vidu visok stepen nezadovoljstva uz niski stepen korišćenja raspoloživih vidova podrške roditeljstvu, može se zaključiti da niska informisanost, pasivni stav, nedostatak kompetencija i neefikasna i komplikovana birokratija obeležavaju regulisanje ovog sektora društvenog života. Dodatno je pitanje u kojoj

imajući u vidu da roditeljima predstoji dugotrajna briga o deci u uslovima opšteg siromašenja.

Tabela 2. Zadovoljstvo žena postojećim merama podrške roditeljstvu

2. STAVOVI ISPITANICA PREMA „BELOJ KUGI”

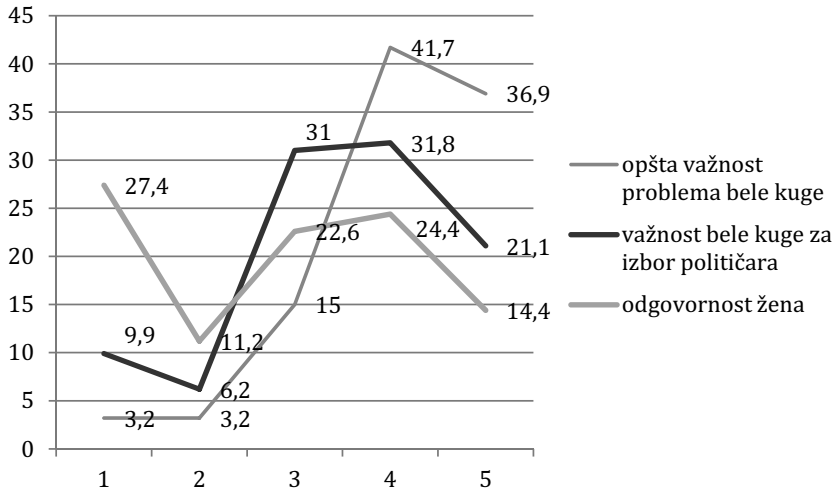
Problem „bele kuge” ispitanice prepoznaju kao važan politički problem savremene Srbije. 36,9% smatra da je to prioritetni problem, a dodatnih 41,7% da je to važan, mada ne i prioritetan problem. U odnosu na ovu ogromnu većinu od oko 80% ispitanica, veoma mali procenat je onih koji smatraju da on uglavnom ili uopšte nije bitan (ukupno 6,4%), odnosno svega 3,2% smatra da problem bele kuge uopšte nije bitan (tabela 3). Ovo je istovremeno najopštiji politički okvir sagledavanja ovog problema, unutar kog nisu jasno određeni inputi i outputi koji definišu ovu orijentaciju niti mesto pojedinki („ja”) kao političkih subjekata koji se na određen način odnose prema rešavanju tog problema (Almond 1989).

Stoga smo želeli da ispitamo na konkretnijem nivou, kako se specifičnije oblikuju opredeljenja ispitanica. Odgovarajući na pitanja: „Da li vam je važno da partija/političar za koje glasate imaju strategiju rešavanja problema „bele kuge”?”, nešto više od 15% ispitanica odgovorilo je da im to nije važno. Broj onih koje nemaju stav je znatno veći nego u prethodnom slučaju (31% spram 15% neopredeljenih kada je u pitanju opšte prepoznavanje društvenog značaja ovog problema), dok oko polovine ispitanica navodi da im je to prilično važno ili da je od

prioritetnog značaja u njihovim političkim izborima. Na osnovu ovog se može zaključiti da značajan broj ispitanica vidi konkretne političare i partije kao važne aktere posredovanja u konkretnijem realizovanju ovog njihovog političkog opredeljenja. Ipak, korelacije između ovog stava i stava o neophodnosti većeg učešća žena u politici su veoma niske ($r = 0,093$, $p = 0,000$). Većina ispitanica smatra da je važno da ima više žena u politici (35,9% ispitanica smatra da je to važno i 36,9% da je to od prioritetne važnosti), ali politička agenda „bele kuge” nije povezana sa agendom povećanja političke participacije žena. Taj korpus političkih pitanja ne vidi se kao domen ženske političke participacije, već kao domen nacionalnih interesa.

U poslednjem koraku, ispitali smo u kojoj meri ispitanice smatraju da su same žene individualno odgovorne za pad nataliteta, jer ne rađaju dovoljno. Odgovori u ovom slučaju počinju značajno da variraju. Približno isti procenat ispitanica se sa ovim slaže (38,6% ukupno), i ne slaže (38,8%), dok je 22,6% nepredeljeno. Analiza razlika između njih pokazuje, donekle neočekivano, da su najmlađe ispitanice najmanje sklone da se usprotive i izraze jasno neslaganje sa ovakvim stavom (35,1%) i da među njima ima najviše neutralnih i neodlučnih (25,9%). Stav da su žene odgovorne za „belu kugu” najmanje podržavaju pripadnice srednje generacije (33,9%), a najviše pripadnice najstarije generacije (44,5%). Interesantno je da su odgovori najmlađe generacije sličniji odgovorima najstarije, što može poslužiti kao deo argumenta o postojanju retradicionalizacije u društvu (Hi kvadrat = 40,52, $df = 8$, Sig. = 0,000, Kameronov $V = 0,11$) i ukazati na neke smerove socijalizacije žena u poslednjim decenijama koji podržavaju njihova neodlučna socijalna pozicioniranja. Razlike su značajne i kad se u obzir uzme materijalni standard, odnosno, primanja ispitanica. Što su ona niža, veća je podrška stavu da su žene odgovorne za rađanje, i obrnuto (Hi kvadrat = 52,35, Sig. 0,000, Kameronov $V = 0,10$). Takođe, žene iz većih gradova izražavaju veće neslaganje sa ovim stavovima u odnosu na one na selu (Hi kvadrat = 31,15, Sig. = 0,02, Kameronov $V = 0,08$). Značajne razlike postoje i u regionalnoj distribuciji, tako da najviše neslaganje sa ovim stavom postoji u Vojvodini, a najniže na Kosovu (svega 13,4% ispitanica na Kosovu ne podržava stav da su žene odgovorne za belu kugu, spram 48,6% u Vojvodini).

Tabela 3. Stavovi ispitanica o važnosti problema „bele kuge”, važnosti strategije za rešavanje problema „bele kuge” prilikom izbora političara i odgovornosti žena za nisku stopu rađanja (%)

(1-uopšte nije važno, 2 – uglavnom nije važno, 3 – neutralna, 4- prilično je važno, 5- od prioritetne je važnosti)

Korelaciona matrica između ovih stavova o „beloj kugi” pokazuje da jačina povezanosti ovih stavova opada kada se sa opšte društvene odgovornosti pređe na konkretnu odgovornost žena. Ona je jača između stavova o važnosti problema bele kuge i stava o važnosti strategije rešavanja ovog problema u okviru političkih partija ili programa konkretnih političara (i izražava definisaniju podršku strukturalnom i planskom rešavanju ovog problema na državnom nivou) (vrednosti Spirmanove korelacije $r = 0,449$, $p = 0,000$), a opada ispod koeficijenta od 0,3 kada je u pitanju povezanost ovih stavova sa direktnom odgovornošću žena ($r = 0,244$, $p = 0,000$) Iz stavova demografa koji su kritikovani u prvom delu ovog teksta sledilo bi da je ovde reč o „neosetljivosti žena” za ličnu odgovornost, čak mogućim „poremećenim vrednostima” i nelogičnoj „disonantnosti” između opštih opredeljenja i ličnog angažmana. Međutim, kada bi se politička opredeljenja i lični izbori gradili isključivo direktnim povezivanjem najopštijih političkih opredeljenja i najneposrednijeg ličnog ponašanja (bez kognitivnog i evaluativnog odnosa prema akterima konkretnih politika, političkom sistemu i institucijama koje ga čine, kao i postojećim inputima u populacionu politiku, podršku roditeljstvu i građenje demokratske političke kulture), proizvod bi bila tipična populistička i parohijalna politička kultura, što ne može biti cilj demokratski orijentisanog društva.

Tabela 4. Korelacije stavova o važnosti problema „bele kuge”

1. Koliko problem „bele kuge” smatrate prioritetnim problemom u Srbiji danas?
2. Da li Vam je važno da političar za koga glasate ima strategiju rešavanja „bele kuge”?
3. U kojoj meri se slažete sa stavom da žene zbog „bele kuge” imaju obavezu da doprinesu obnavljanju nacije?

	stav 1	stav 2	stav 3
1. stav		.449** 0.000	.244** 0.000
2. stav			.226** 0.000
<i>Spirmanov koeficijent</i>			

3. POŽELJAN MODEL POPULACIONE POLITIKE – ANALIZA STAVOVA ISPITANICA

Ispitanicama je ponuđeno 12 mera populacione/natalitetne politike i podrške porodici koje su u različitim državama i u različitim političkim i istorijskim kontekstima realno primenjivane, a okvirno smo ih svrstali u liberalne,⁸ konzervativne,⁹ i u restriktivno-diskriminišuće.¹⁰ Koristeći mere Likertove skale (izražene vrednostima od 1 do 5, gde 1 označava potpuno neslaganje, a 5 potpunu saglasnost sa određenim stavom) ispitanice su se opredeljivale u kojoj meri podržavaju primenu ponuđenih mera populacione politike (tabela 5).¹¹

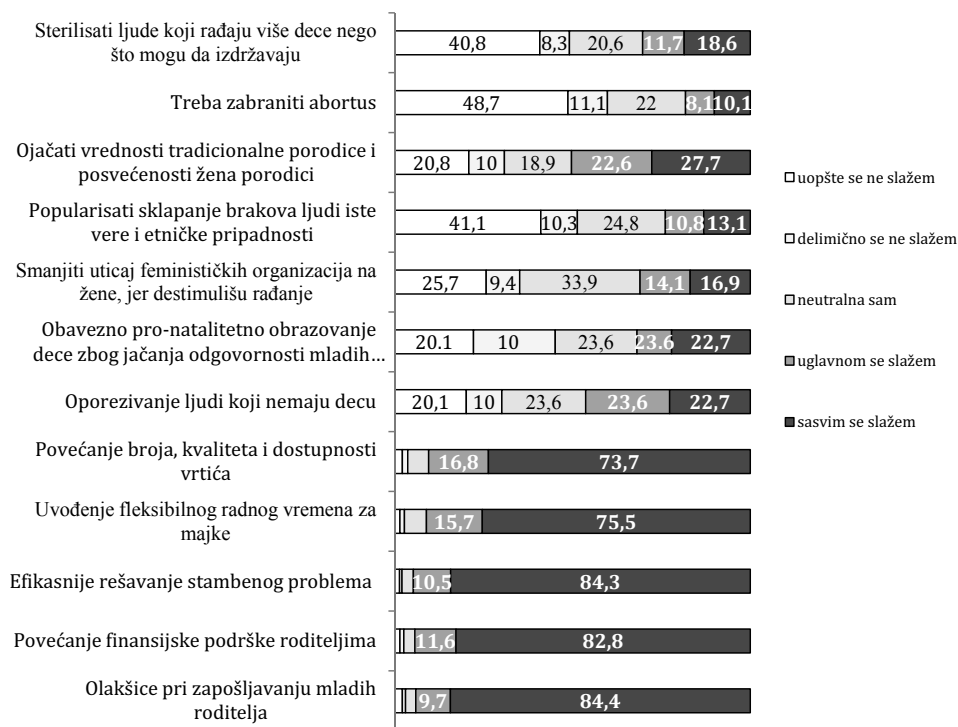
8 Stimulativne, liberalne mere predviđene upitnikom odnose se na povećanje broja, kvaliteta i dostupnosti vrtića, uvođenje fleksibilnog radnog vremena, efikasnije rešavanje stambenog problema, povećanje finansijske podrške roditeljima, olakšice pri zapošljavanju mladih roditelja.

9 Konzervativne mere odnose se na: jačanje vrednosti tradicionalne porodice u cilju povećanja bračnosti sa većim brojem dece, popularisanje sklapanja brakova ljudi iste vere i nacionalne pripadnosti, obavezno pro-natalitetno obrazovanje dece i omladine.

10 U restriktivno-diskriminišuće mere svrstali smo: sterilizaciju siromašnih parova sa puno dece, oporezivanje parova bez dece, zabranu abortusa i ciljano smanjivanje uticaja feminističkih organizacija.

11 Prilikom primene odgovarajućih testova, bilo je potrebno obrnuti vrednosti jedne grupe pitanja koja sadrži suprotan smer značenja.

Tabela 5. Odnos ispitanica prema različitim merama natalitetne politike i podrške porodici

Ogromna većina ispitanica podržava liberalne mere podrške. Ovi rezultati poklapaju se i sa rezultatima sprovedenim u okviru posebnog istraživanja Population Policy Acceptance Survey (PPAS) o stavovima građana EU prema merama podrške porodici koje je sprovedeno 2008. godine (Miettinen, Esveldt i Fokkema, prema: Höhn, Avramov i Kotowska 2008), gde je sličan paket pozitivnih mera favorizovan i najšire podržan kod većine ispitanika, bez obzira na realno postojeće razlike u politikama država uključenih u istraživanje. Imajući u vidu i pokazatelje opšteg nezadovoljstva primenom i efikasnošću mera politike podrške porodici, može se reći da ogromna većina u našem uzorku smatra da je osnovni vid preporučljive i poželjne natalitetne politike preuzimanje aktivnije i odgovornije uloge države u primeni dugoročnih, a ne samo jednokratnih mera, u cilju realnog poboljšanja egzistencijalnih uslova života mladih bračnih parova, pri čemu bi mere trebalo proširiti u odnosu na postojeće i pored finansijske, koja se primenjuje, uvesti naročito one koje se odnose na olakšice pri zapošljavanju i pri rešavanju stambenih problema mladih roditelja.

Međutim, ispitanice se daleko više međusobno razlikuju u odgovorima kada su u pitanju konzervativne i restriktivne mere i značajan deo onih koje podržavaju liberalne mere podržava i konzervativne, kao i restriktivne mere. Da bismo utvrdili konzistentnost i nešto detaljnije strukturu konzervativne i restriktivne orijentacije, za koje se, prema uvidu u odgovore na pitanja pojedinačno, opredeljuje između jedne trećine i polovine ispitanica, faktorskom analizom (korišćenjem metode analize glavnih komponenti) analizirali smo set od sedam mera koje se mogu podvesti pod te kategorije.

Pregledom korelacione matrice utvrđeno je da četiri varijable od selektovanih sedam zadovoljavaju kriterijume Pearsonovog koeficijenta korelacije ($r > 0,3$) uz odgovarajući nivo značajnosti ($p < 0,05$). Tri restriktivno-diskriminišuće varijable nisu se pokazale dovoljno konzistentnim niti između sebe niti u odnosu na ostale varijable ($r < 0,3$). („Potrebno je sterilisati ljude koji rađaju više dece nego što mogu da izdržavaju.“, „Potrebno je uvesti mere oporezivanja ljudi koji nemaju decu“, „Trebaba zabraniti abortus“). Varijabla „Trebaba smanjiti uticaj feminističkih organizacija, jer destimulišu rađanje“ grupisala se među konzervativne stavove. Ova tri mere su korišćene kao tri nezavisne varijable u analizi.

Tabela 6. *Korelaciona matrica konzervativnih mera populacione politike*

- 1 = *Potrebno je uvođenje obaveznog obrazovanja usmerenog na povećanje rađanja i povećanje odgovornosti mladih za opstanak nacije*
- 2 = *Potrebno je smanjiti uticaj feminističkih organizacija na žene, jer destimulišu rađanje*
- 3 = *Potrebno je popularisati sklapanje brakova ljudi iste vere i iste etničke pripadnosti*
- 4 = *Potrebno je ojačati vrednosti tradicionalne porodice i posvećenosti žena porodici*

	1	2	3	4
1	1.000	.444**	.244**	.408**
2		1.000	.301**	.367**
3			1.000	.393**
4				1.000

Pearson's Correlation, (Sig. $p < 0,05$)

Kada se analiza ograniči na preostala četiri stava (1-4) sa zadovoljavajućom korelacionom matricom (tabela 6), vrednost Kaiser-Meyer-Okinovog pokazatelja je 0.71, Bartlettov test sferičnosti 0.000, Cronbahova alfa 0.71, što ukazuje na zadovoljavajuću konzistentnost i povezanost ove korelacione matrice. Ove četiri stavke grupišu se zajedno u jednu komponentu (faktor) sa karakterističnom vrednošću preko 1, koja objašnjava 52.18 zajedničke varijanse. Sve selektovane varijable imaju zasićenja na ovoj komponenti iznad 0.6 (tabela 7), što opravdava njihovo korišćenje u istraživanju kao sumarnog indikatora (varijable) za merenje političkog konzervatizma u pogledu populacione/natalitetne politike. (IPK- indikator populacionog konzervatizma).

Tabela 7. Faktorske težine varijabli na jednom grupisanom faktoru (IPK)

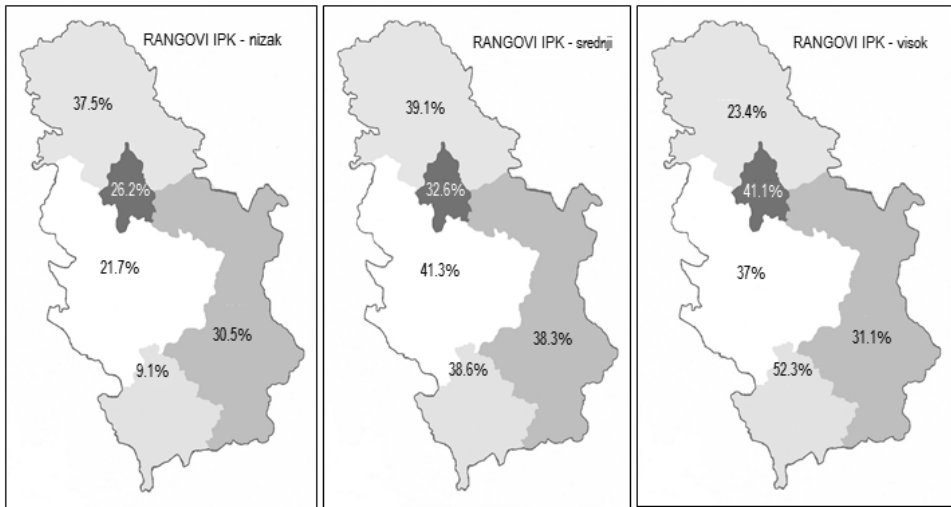
<i>Nerotirana faktorska zasićenja</i>	
Potrebno je uvođenje obaveznog obrazovanja usmerenog na povećanje rađanja i povećanje odgovornosti mladih za opstanak nacije	0,734
Potrebno je smanjiti uticaj feminističkih organizacija na žene, jer destimulisu rađanje	0,738
Potrebno je popularisati sklapanje brakova ljudi iste vere i iste etničke pripadnosti	0,652
Potrebno je ojačati vrednosti tradicionalne porodice i posvećenosti žena porodici	0,761

Metod ekstrakcije: Analiza glavnih komponenti

IPK je nadalje korišćen u vidu sumarne varijable na dva načina, kao kontinuirana i kao ordinalna varijabla (formirana standardizovanim postupcima formiranja grupa od kontinuiranih varijabli u SPSS-u, koje izražavaju nizak, srednji i visok stepen populacionog konzervatizma).

Daljom analizom utvrđena je povezanost između populacionog konzervatizma (IPK) i starosne strukture ispitanica, pri čemu su najkonzervativnije unutar tri starosne kategorije najstarije ispitanice (46 do 60 godina) (Hi kvadrat = 10,23, df = 4, Sig. 0,03, Koeficijent kontingencije = 0,081). IPK je povezan i sa stepenom obrazovanja. Što su ispitanice višeg obrazovanja, imaju niži stepen IPK i obrnuto (Hi kvadrat = 43,349, df = 4, Sig. 0,000, Koeficijent kontingencije = 0,166). Takođe, IPK zavisi i od materijalnog standarda (merenog visinom ličnih primanja), koji je obrnuto proporcionalan – što su primanja viša, niži je IPK (Hi kvadrat = 30,279, df = 10, Sig. 0,001, Kramerov V = 0,11). Takođe, veličina naselja se pokazala značajnom. Najviši IPK je na selu, a najniži u velikim gradovima i regionalnim centrima

(Hi kvadrat = 22,611, df = 6, Sig. 0,001, Kramerov V = 0,09). S obzirom na teritorijalnu raspodelu, postoji jasna raspodela na jug i sever, tako da je najviši IPK na Kosovu, gde više od polovine ispitanica ima visoke skorove IPK (52,3%), dok su niski najviše zastupljeni u Vojvodini (37,5%). U svim regionima, sem na Kosovu, prevladavaju srednji skorovi IPK. (slika 1.)

Slika 1. Distribucija rangiranih vrednosti IPK po regionima

(Hi kvadrat = 46,014, df = 8, Sig. 0,000, Kramerov V = 0,124)

Uvidom u ove pokazatelje, može se zaključiti da opšta podrška liberalnim merama podrške porodicama u našem uzorku ne označava i liberalnu „postmodernu” populacionu orijentaciju.

Pojedinačna analiza varijabli koje predstavljaju izrazito restriktivne i diskriminišuće populacione mere (zabrana abortusa, oprezivanje porodica bez dece i sterilisanje siromašnih koji imaju puno dece koje ne mogu da izdržavaju), za razliku od gore opisane konzervativne orijentacije, ukazuje da su one u manjoj meri prihvatljive – preko polovine ispitanica se ne slaže sa stavom da abortus treba zabraniti. Što su ispitanice starije manje su spremne da podrže zabranu abortusa, što se verovatno može obrazložiti činjenicom da su odrastale u periodu kada crkva nije imala značajan uticaj na javno mnjenje i kada su procesi modernizacije bili jači od procesa retradicionalizacije. Interesantan je podatak da su najmlađe ispitanice najveći pobornici najdiskriminativnije mere – dok 35,3% ispitanica najmlađe generacije podržava stav da treba sterilisati ljude koji rađaju više dece nego što mogu

da izdržavaju, u najstarijoj generaciji ima ih primetno manje (26,2%). Niske korelacije ovih stavova spram IPK i drugačija distribucija odgovora s obzirom na uzrast, regionalnu distribuciju u odnosu na ukrštanja istih varijabli sa IPK, ukazuje pre svega na to da ove varijable mere različite stvari i da populacioni konzervatizam ne mora uvek da bude i naglašeno diskriminišući, te da su potrebni dodatni inputi u istraživanju da bi se ispitalo sa kakvim političkim preferencijama i obeležjima populacije su ova opredeljenja povezana.

4. IPK I OPŠTA POLITIČKA OPREDELJENJA I SISTEM VREDNOSTI ISPITANICA

Ispitanicama je ponuđeno da se opredele za jedan, za njih najvažniji od političkih ciljeva koji se odnose na način opšteg društvenog uređenja i predstavlja njihova osnovna politička opredeljenja. To su: jačanje nacionalne svesti i nacionalne države, jačanje prava radnika i jednakosti među građanima, i kao treća opcija uspostavljanje institucija demokratskog društva. Ubedljivo najviše ispitanica opredelilo se za „jačanje prava radnika i jednakosti” (60,6%), dok je na drugom mestu „jačanje demokratskih institucija” (27,9%) a na poslednjem „jačanje nacionalne svesti” (11,5%).

Struktura ispitanica prema ovim opredeljenjima značajno se razlikuje. Među onima koje su se opredelile za jačanje nacionalne svesti i nacionalne države najviše je predstavnica najmlađe generacije (35,1%), u kategoriji opredeljenih za jačanje prava radnika, najviše je predstavnica srednje starosne grupe (36,9%), a kada je u pitanju jačanje demokratskih institucija, srednja i najstarija generacija su podjednako zastupljene (39,7% i 39,2%, dok je najmanje predstavnica najmlađe generacije (21,1%) (Hi kvadrat = 30.543, $df = 4$, Sig. 0.000, Koeficijent kontingencije = 0,141). Razlike su utvrđene i s obzirom na materijalne prihode, te što su prihodi ispitanica veći, one su sklonije opciji jačanja demokratskih institucija i manje su sklone nacionalnoj opciji. Sa druge strane, ispitanice sa najnižim i niskim prihodima najviše se opredeljuju za „jačanje prava radnika” (Hi kvadrat = 117,73, Sig. 0,000, Kramerov $V = 0,22$). Posmatrano regionalno, na Kosovu je najviše onih koji se opredeljuju za jačanje nacionalne svesti, u Šumadiji i zapadnoj Srbiji onih koji su za jačanje prava radnika i u Beogradu onih koji su za jačanje demokratskih institucija (Hi kvadrat = 37,59, $df = 8$, Sig. 0,000, Kramerov $V = 0,113$). Najzad, s obzirom na obrazovanje, najviše opredeljenih za jačanje nacionalne svesti i prava radnika

ima završenu srednju školu, a najviše onih koji su se opredelili za jačanje demokratskih institucija ima visoko obrazovanje (Hi kvadrat = 114,33, df = 4, Sig. 0,000, Kramerov V = 0,2).

Uz opšta politička opredeljenja i strukturu ispitanica s obzirom na ova opredeljenja, ispitan je i stepen nacionalizma i patrijarhalnosti ispitanica.

Odnos prema nacionalizmu meren je kako korišćenjem skale nacionalizma, tako i ispitivanjem socijalne distance ispitanica u pogledu sklapanja braka i rađanja dece sa pripadnicima drugih etničkih grupa. S obzirom da se u uzorku čak 92,7% ispitanica izjasnilo da pripada spskoj nacionalnosti, te da ni u jednoj drugoj grupi nije bilo više od 2% ispitanica, analiza socijalne distance tumačena je uzimajući u obzir odnos srpske populacije prema drugim grupama.

Generalno se može izvući zaključak da je socijalna distanca prema drugim grupama velika, budući da preko 50% ispitanica ne bi sklopilo brak sa pripadnikom većine od ponuđenih grupa drugačije nacionalne pripadnosti. Imajući u vidu da se srazmerno mali broj ispitanica opredeljuje eksplicitno za jačanje nacionalne svesti kao svoje osnovno političko opredeljenje, pretpostavili smo da je nacionalizam ipak duboko usađen kao vrednosno opredeljenje i da se kao takav distribuše značajno i kroz druga politička opredeljenja.

Odnos prema nacionalizmu kao vrednosnom opredeljenju meren je pomoću skale od pet stavova. U tabeli 8 mogu se videti odgovori ispitanica na ovu grupu pitanja.

Tabela 8. Distribucija odgovora na skali nacionalizma (%)

1 = uopšte se ne slažem, 2 = delimično se ne slažem, 3 = neutralna sam, 4 = delimično se slažem, 5 = sasvim se slažem

	1	2	3	4	5
Opstanak vlastitog naroda glavni je zadatak svakog pojedinca.	12,9	8,1	21,1	29,1	28,8
Zajedničko poreklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg poverenja.	1,7	9,3	29	24,7	19,9
Nacionalno mešoviti brakovi moraju biti nestabilniji nego drugi brakovi.	52,6	17,2	17,4	8,6	4,2
Čovek se može osećati sasvim sigurnim samo u sredini gde žive većinom pripadnici njegove ili njene nacije.	36,9	16	15,3	19,6	12,1
Među nacijama se može ostvariti saradnja, ali ne i potpuno poverenje.	27,4	12,5	18,5	24,9	16,7

Faktorabilnost ove standardne skale potvrđena je približno normalnom raspodelom promenljivih, Keiser-Meyer-Okinovim pokazateljem = 0,709, Bartlettovim testom sferičnosti .000, i Cronbahovom $\alpha = 0,77$. Korelaciona matrica između ovih pet stavova ima zadovoljavajuće koeficijente vrednosti pretežno iznad 0,3 (Min., 205, Max., 641). Analiza glavnih komponenti uz korišćenje Oblimin rotacije pokazala je postojanje dve komponente, koje objašnjavaju zajedno 72,822 procenta varijanse (1 komponenta = 52,120 i 2 komponenta = 20,702). Uprkos tome što se opredeljenje za dve komponente pokazalo opravdanim po više kriterijuma (paralelna analiza, prisustvo dve komponente sa karakterističnim vrednostima većim od 1, visoka zasićenja promenljivih samo po jednom od faktora i jasna sadržajna izdvojenost dva faktora, od kojih se prvi odnosi na socijalnu koheziju, a drugi na socijalnu distancu), opredelili smo se za jednofaktorsko rešenje rukovodeći se visokim koeficijentom korelacije između dva izdvojena faktora (>0.3) i ukupno malim brojem promenljivih uključenih u analizu, što je uslovalo da jedan od izdvojenih faktora ima samo dve promenljive, kao i Katelovim kriterijumom, prema kome se jasnije izdvaja jedan faktor iznad lakta prevoja. Jednofaktorsko rešenje objašnjava oko 52% varijanse, a sva nerotirana faktorska zasićenja promenljivih su iznad 0,6 (tabela 7).

Tabela 9. Faktorska zasićenja varijabli na jednofaktorskom rešenju (nacionalizam)

<i>Nerotirana faktorska zasićenja varijabli (metod ekstrakcije: Analiza glavnih komponenti)</i>	<i>Izdvojene komponente (1)</i>
Čovek se može osećati sasvim sigurnim samo u sredini gde žive pripadnici samo njegove nacije.	(,763)
Među nacijama se može ostvariti saradnja, ali ne i potpuno poverenje.	(,757)
Zajedničko poreklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg poverenja.	(,755)
Opstanak vlastitog naroda glavni je zadatak svakog pojedinca.	(,674)
Nacionalno mešoviti brakovi moraju biti nestabilniji nego drugi brakovi.	(,653)

Patrijarhalnost smo ispitali korišćenjem standardne skraćene skale patrijarhalnosti,¹² Utvrđena je normalnost raspodele, Keiser-Meyer-Okinov pokazatelj = 0,730, Bartlettov test sferičnosti .000, i Cronbahova $\alpha = 0,766$. Korela-

¹² Za deskriptivnu analizu skale patrijarhalnosti, pogledati tekst (u ovom zborniku) M. Bobić „Od partnerstva ka roditeljstvu: od uzajamnosti do odvojenosti”.

ciona matrica između stavova ima zadovoljavajuće koeficijente vrednosti iznad 0,3 (Min. ,323, Max. ,550). Analiza glavnih komponenti pokazala je postojanje samo jedne komponente, koja objašnjava zajedno 58,889 procenta varijanse, a sva nerotirana faktorska zasićenja promjenljivih su iznad 0,6 (tabela).

Tabela 10. Faktorska zasićenja varijabli na jednofaktorskom rešenju (patrijarhalnost)

Nerotirana faktorska zasićenja varijabli (metod ekstrakcije: Analiza glavnih komponenti.)	Izdvojene komponente (1)
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, bolje je da to bude muškarac.	(,544)
Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.	(,641)
Dobro je da u braku postoji jedankost između muža i žene, ali je bolje da muž ima poslednju reč.	(,530)
Muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti.	(,640)

Korelacije između IPK, skale nacionalizma i skale patrijarhanosti pokazale su se značajnim (tabela 11). One su najviše između IPK i nacionalizma ($r = 0,485$), a najniže između IPK i patrijarhalnosti ($r = 0,374$). Na osnovu toga smo mogli izvući zaključak da nacionalizam u većoj meri objašnjava populacioni konzervatizam (IPK) nego što ga objašnjava patrijarhalnost. Na osnovu toga smo pretpostavili da će najveći broj onih koji su konzervativno orijentisani prema populacionoj politici biti i za jačanje nacionalne svesti i nacionalne države.

Tabela 11. Korelacije između IPK (indikatora populacionog konzervatizma), nacionalizma i patrijarhalnosti

	IPK	patrijarhalnost	nacionalizam
IPK	1	.374** .000	.485** .000
patrijarhalnost		1	.413** .000
nacionalizam			1

Pearsonov koeficijent

U tom kontekstu smo ispitali povezanost IPK, nacionalizma, patrijarhalnosti i osnovnih političkih opredeljenja ispitanica.

Jednofaktorskom analizom varijanse, uz korišćenje Bonferonijevog prilagodavanja (snižavanje vrednosti $\alpha = 0,017$, interval pouzdanosti 98,3%), ispitana

je povezanost političkog opredeljenja sa IPK, patrijarhalnošću i nacionalizmom (tabela 12).

U analizi uticaja osnovnih političkih opredeljenja na IPK, Leveneov test varijanse nije potvrdio jednakost varijanse unutar ispitivanih grupa (Sig. ,004), te su korišćeni robustni testovi Welch i Brown-Forsythe za utvrđivanje razlike varijansi između grupa, uz količnik $F = 45,421$ (Welch), odnosno $F = 45,443$ (Brown Forsythe) putem čega je potvrđeno da postoji značajna razlika između grupa (Sig. ,000), sa srednjom veličinom uticaja različitih političkih opredeljenja na IPK ($\text{Eta} = 0,06$). Post-hoc testom utvrđeno je da se sve grupe značajno međusobno razlikuju u odnosu na IPK. (Srednje vrednosti grupa: I = 13,85; II = 11,95; III = 10,49; (Min. ,4, Max. ,20)) (tabela 12)

Tabela 12. Jednofaktorska analiza varijanse – uticaj osnovnih političkih opredeljenja na IPK

I – Jačanje nacionalne svesti i nacionalne države

II – Jačanje prava radnika i jednakosti među građanima

III – Uspostavljanje institucija demokratskog društva

Osnovna politička opredeljenja + IPK	<i>Osnovna politička opredeljenja – srednja vrednost razlike među grupama</i>	<i>Std. greška</i>	<i>Sig.</i>	<i>98,3% Interval pouzdanosti</i>	
				<i>+</i>	<i>-</i>
I	<i>II 1,900*</i>	,338	,000	-2,839	-,961
	<i>III 3,363*</i>	,368	,000	4,383	-2,342
II	<i>I -,1,900*</i>	,338	,000	-,961	-2,839
	<i>III -,1,462*</i>	,238	,000	2,123	-802
III	<i>I -,3,363*</i>	,368	,000	-2,342	-4,383
	<i>II 1,462*</i>	,238	,000	-,802	-2,123

Analiza varijanse između osnovnih političkih opredeljenja i nacionalizma potvrdila je jednakost varijansi unutar grupa (Leveneov test 0.320), te je ANOVA testom potvrđena značajnost razlike varijanse između grupa (Sig.000, $F=50.741$), a post-hoc testom je utvrđeno da postoji značajna razlika između svih grupa, t sa najvećom razlikom između I i III grupe, i sa manjom razlikom između II i III, nego između I i II grupe, pri čemu je izmeren srednji stepen uticaja ($\text{Eta}=0.06$). Grupa I ima najviši stepen nacionalizma, a grupa III najmanji.

Nakon što je Leveneovim tekstom utvrđena jednakost varijansi unutar grupa (Sig.=.307), jednofaktorska analiza varijanse političkih opredeljenja i patrijarhalnosti izvršena je takođe pomoću ANOVA testa (Sig.=000, F=42.101), čime je potvrđena značajna razlika u povezanosti političkih opredeljenja i patrijarhata, uz ostvareni mali uticaj (Eta=0.05). Post-hoc testom utvrđeno je da postoji značajna razlika između I i III, grupe, kao i između II i III grupe, ali ne i između I i II grupe, odnosno, onih koji su opredeljeni za jačanje nacionalne države i onih koji su opredeljeni za jačanje prava radnika. Nivo patrijarhalnosti je sličniji između „radničkih” i „nacionalnih” opredeljenja, a istovremeno je i viši u odnosu na ispitanice koje su „demokratski” opredeljene.

Ova analiza je pokazala da nacionalna orijentacija značajno utiče na jačanje konzervativnog populacionizma i smanjuje se posebno sa političkom opcijom jačanja demokratskih institucija, uz približno jednak razmak između grupa (on je nešto veći između I grupe i ostalih grupa, nego između II i III grupe). Politička opredeljenja ispitanica povezana su i sa njihovim opštim vrednosnim orijentacijama, koje u većoj meri povezuju patrijarhalnost sa nacionalističkom, ali i radničkom političkom opcijom, dok je, kad je nacionalizam u pitanju, veća sličnost između demokratske i radničke političke opcije nego između nacionalne i bilo koje od druge dve grupe.

U tom smislu se može zaključiti da bi najveći deo ispitanica (majki) koje naginju populacionom konzervativizmu bio deo glasačkog tela koje bi podržalo nacionalističke programe, a manji deo bi bio iz grupe koja bi glasala za radničke partije i socijalističke programe, i to prevashodno onaj deo tog glasačkog tela koji naginje nacionalizmu kao opštim vrednostima, a nema specifično političke nacionalističke preferencije. Najmanje ispitanica koje bi zastupale konzervativnu populacionu politiku bilo bi iz grupe onih koje su opredeljene za jačanje demokratskih institucija.

5. ODNOS ISPITANICA PREMA FEMINIZMU

Imajući u vidu ogroman značaj koji feministička orijentacija ima na formiranje (post)modernog liberalnog odnosa prema populacionoj politici/merama podrške porodici koji postoji u EU, u ovom delu analize želeli smo da ispitamo da li ispitanice feminizam prepoznaju kao sopstveno političko opredeljenje, kakav uopšte odnos imaju prema feminizmu i na koji način je odnos prema feminizmu povezan sa njihovim osnovnim političkim opredeljenjima, te u kakvom je odnosu

Na pitanje: Šta je za vas feminizam?, trećina ispitanica (34.6% odgovorila je da nema mišljenje o tome ili da ne zna, negativan odnos je izrazilo ukupno 29.3% ispitanica (14.5% smatra da je to pokret ekstremno orijentisanih žena, 9% da je to pokret povlašćenih bogatijih žena koji nema puno veze sa potrebama većine žena u Srbiji, 1.9% smatra da je to strani izdajnički pokret i 3.9% da je to pokret kojim se uništavaju osnovne vrednosti). Takođe nešto više od trećine ispitanica (36.1%) određuje feminizam na pozitivan način, kao pokret koji se bori za opšta prava žena.

Svega 8.3% ispitanica smatra sebe feministkinjom. Ogromna većina se eksplicitno ograđuje od feminizma (71.6%), a značajan deo je ostao neopredeljen (20%). Analizom putem Hi kvadrata nije ustanovljena povezanost između feminističke političke orijentacije i starosnih grupa ispitanica, iako smo mi očekivali da će ona biti prisutnija među mlađim generacijama. Značajnim su se pokazali samo visina prihoda i stepen obrazovanja. Siromašnije žene nemaju puno veze sa feminizmom i procentualno ih je najmanje u najsiromašnijim grupama (5,5% među onima koje imaju mesečne prihode do 150 evra), a najviše u najbogatijim (27,3% među onima čiji lični prihodi su veći od 900 evra (Hi kvadrat = 27,16, Sig.0,002, Kramerov V = 0,11). Obrazovanje je takođe važna varijabla, jer preko polovine žena koje sebe smatraju feministkinjama ima visoko obrazovanje (53,2%), dok svega 4% opredeljenih feministkinja u našem uzorku ima samo osnovnu školu (Hi kvadrat = 15,24, df = 4, Sig.0,004., Koeficijent kontingencije = 0,099). Nažalost, ovi pokazatelji ukazuju da feministička politička orijentacija predstavlja ekskluzivni deo političkih opredeljenja elita u Srbiji.

Ukrštanja između opštih političkih opredeljenja i opšteg odnosa prema feminizmu potvrđuju da između njih postoji povezanost (tabela 13). U političkoj opciji koja je najzastupljenija među ispitanicama, a o su opredeljenja za jačanje prava radnika najviše je neutralnih spram feminizma i (40,4%), najviše pozitivno orijentisanih spram feminizma ima među onima koji su orijentisani ka jačanju demokratskih institucija (48,2% ili gotovo polovina), a najnegativniji odnos prema feminizmu imaju ispitanice opredeljene za jačanje nacionalne svesti i nacionalne države (46%)

Na kraju smo ispitali u kojoj meri odnos prema feminizmu utiče na podršku konzervativnim populacionim merama (IPK). Leveneov test jednakosti varijanse unutar grupa nije potvrđen (0.002), te je na osnovu Welch i Brown-Forsythe testova utvrđena značajnost razlike varijansi između grupa (Sig.0.000, F (Welch)=48.55, F (Brown-Forsythe)=50.78) Analizom varijanse utvrđeno je da, u odnosu na popula-

cionu politiku, nema bitne razlike između onih koji imaju negativan i neutralan odnos prema feminizmu, odnosno, da se jedino oni koji su pozitivno opredeljeni prema feminizmu jasno izdvajaju s obzirom na svoj odnos prema populacionoj politici, te da, što je naglašeniji pozitivan odnos prema feminizmu, manja je podrška konzervativnim merama populacione politike (srednje vrednosti: I=12.59, II=12.48, III=10.39, Min..4, Max..20), uz srednju veličinu uticaja ($\eta^2=0.06$) (tabela 14) Stoga upravo ovu grupu, od 36.1% žena koje imaju naglašeno pozitivan odnos prema feminizmu, možemo smatrati nosiocima liberalnih postmoderne orijentacije prema populacionim politikama/merama podrške porodici. Iako se veliki broj žena među njima ne izjašnjava da su feministkinje, njihova pozitivna orijentacija prema feminizmu bitno doprinosi stvaranju klime demokratske političke kulture kada je u pitanju populaciona politika.

Tabela 13. Odnos između opštih političkih opredeljenja i feminizma

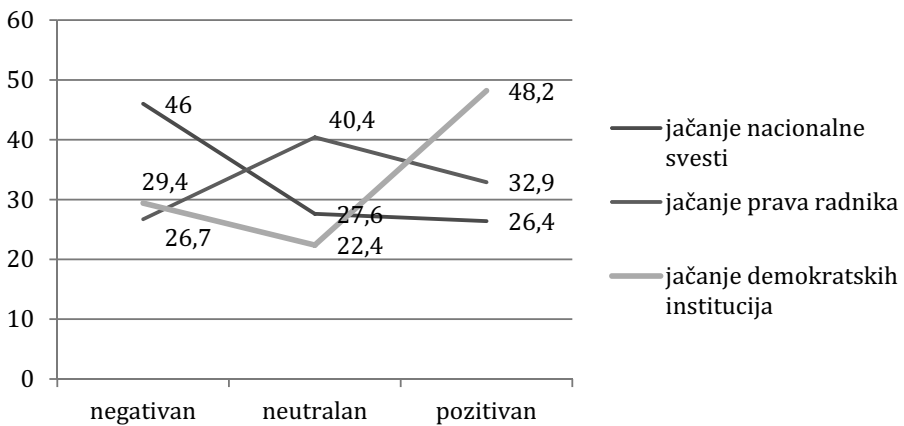
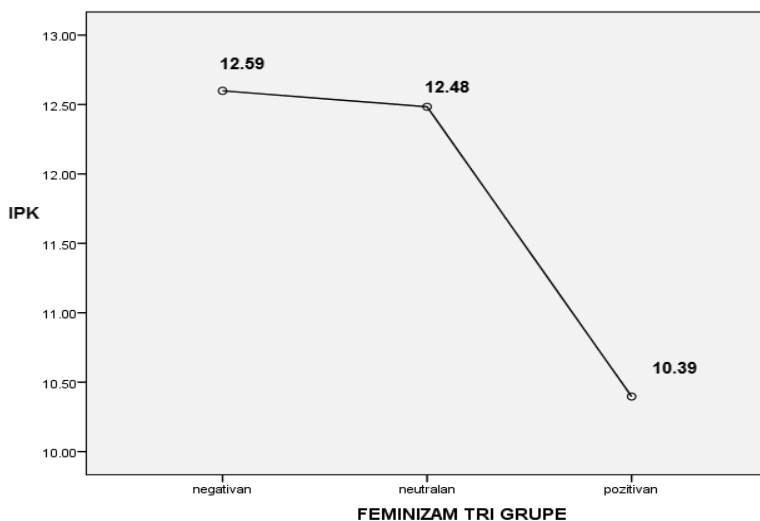

Tabela 14. Analiza uticaja feminističke orijentacije na IPK

Odnos prema feminizmu	Osnovna politička opredeljenja - srednja vrednost razlike među grupama	Std. greška	Sig.	95% Interval pouzdanosti	
				-	+
I negativan	II .114	,256	,895	-,489	,716
	III 2.201*	,253	,000	1,607	2,796
II neutralan	I -.114	,256	,895	-,716	,486
	III 2.087*	,243	,000	1,515	2,658
III pozitivan	I -.2,201*	,253	,000	-2,796	-1,607
	II -2.087*	,243	,000	-2,658	-1,515

6. ZAKLJUČAK

Analiza pokazuje da među ženama (majkama) u Srbiji savremeni egalitarni model populacione politike/mera podrške porodici ne predstavlja glavno opredeljenje.

Naime, analiza pokazuje da između jedne trećine i polovine ispitanica podržava konzervativne mere populacione politike, te da je populacioni konzervatizam (IPK) konzistentno političko opredeljenje povezano sa patrijarhalnošću, nacionalizmom i da zavisi i od osnovnih političkih opredeljenja ispitanica, i to tako što su najkonzervativnije u pogledu populacione politike ispitanice opredeljene za ciljeve jačanja nacionalne države, a najmanje ih ima u grupi opredeljenoj za jačanje demokratskih institucija.

Povezanost sa osnovnim demografskim obeležjima uzorka pokazuje značajnu povezanost populacionog konzervatizma sa stepenom obrazovanja, prihodima i starosnim grupama, i različito se distribuše po regionalnom i drugim teritorijalnim jedinicama analize. Što su viši prihodi i stepen obrazovanja manje je opredeljenih za konzervativne populacione politike. Regionalno je najmanje konzervativna Vojvodina, a najviše sever Kosova, gde je populacioni konzervatizam veoma naglašen.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da nacionalizam kao vrednosno opredeljenje širi od političkog opredeljenja za jačanje nacionalne države, da postoji

i u grupi koja se opredeljuje za radnička prava. U grupi onih koji su opredeljeni za radnička prava je istovremeno najviše onih koji imaju nejasan odnos prema feminističkim orijentacijama, pri čemu je to grupa koja je značajno orijentisana prema patrijarhalnim vrednostima. U tranzicionom raspadu socijalizma i prelaska na kapitalizam, raspada starih ideologija i sistema vrednosti i formiranja novih, ova (najbrojnija grupa) zapravo sadrži pomalo od svega, naginjući u nekim dimenzijama deokratskim modelima društva, a u nekim nacionalističkim. Imajući u vidu modele političke kulture definisane kod Almonda i Verbe, od kojih se pošlo u ovom radu, ova grupa ima najmanje šanse da ostvari pro-aktivan politički pristup i postaje onaj deo populacije gde se veoma lako razvija parohijalna politička kultura i koja je podložna manipulaciji.

Potrebno je takođe podsetiti da opredeljenja za izrazito restriktivne mere populacione politike nisu zanemarljiva (čak oko 30% ispitanica se slaže sa stavom da je potrebno sterilisati siromašne ljude koji imaju puno dece, 18% smatra da treba zabraniti abortus i 13.8% da je potrebno dodatno oporezivati ljude koji nemaju decu), već da su ova opredeljenja samo nedovoljno konzistentna da bi činila prepoznatljiv i jedinstven vrednosni ili politički obrazac (s obzirom na opšti koncept istraživanja i postupke merenja primenjene u ovom radu).

U uslovima slabljenja socijalne države, siromašenja, sve nedostupnijeg obrazovanja i izuzetno ograničenih medijskih sloboda (što su, na osnovu ovog istraživanja značajni indikatori konzervativnih stavova prema populacionoj politici), otvara se mogućnost da u narednom periodu dođe do daljeg jačanja konzervativnih populacionih opredeljenja, pod parolom „demografskog osveščivanja” koje je zagovarano još 90-ih godina prošlog veka.

Razlika između tog perioda i danas je pre svega u političkim funkcijama diskursa „bele kuge” u političkoj areni. Problem „bele kuge” bio je važno propagandno oružje u jačanju nacionalnih konflikata i međusobnoj podeli i unutrašnjem konsolidovanju nacionalnih elita koje su devedesetih godina prošlog veka osvajale vlast. Danas, kada jačanje nacionalnih neprijateljstava više nije funkcionalno za održanje vlasti, već procesi integracija na temeljima neoliberalne transformacije društva, ovaj problem je delimično marginalizovan, ali je on i dalje izuzetno važan faktor političkog mobilizovanja u široj populaciji i dobijanja glasova. U socijalno-političkom okruženju u kome demografski bitne varijable „nervozno istrčavaju” (Macura, 2005:15) diskurs o „beloj kugi” veoma lako postaje političko oružje populizma, što vodi jačanju socijalne distance prema Drugima, a u Srbiji danas to

se odnosi naročito u socijalnu distancu prema migrantima iz Afrike, Azije i sa Bliskog Istoka. U takvoj političkoj klimi problem „bele kuge” je plodno tlo za strateško izdvajanje još jednog područja društvenog života u kome „orijentacija na probleme malog čoveka”, zakazuje u cilju promovisanja „velikih priča” koje služe skretanju javne pažnje sa drugih problema, kao i programa koji se neupitno predstavljaju kao „opšti” društveni interesi. U pragmatičnom smislu, država je danas više zainteresovana za reprodukciju radne snage nego reprodukciju nacije, budući da je jeftina i niskokvalifikovana radna snaga (uz celokupnu temeljnu sistemsku pripremu za njenu konkurentnost na svetskom tržištu i odliv visokoobrazovanog kadra), glavni kapital vladajućih elita u Srbiji danas. Disperzivan, konzistentan, trajan i značajan uticaj nacionalizma i patrijarhanosti u srpskom društvu, i pored sadašnjeg eksplicitno niskog opredeljenja za nacionalističke političke programe, predstavlja plodno tlo za jačanje danas prevaziđenih modela populacione politike, naročito u odsustvu unapređenja konkretnih mera za poboljšanje uslova pod kojima se ostvaruje roditeljstvo.

LITERATURA:

- Almond, G. i S. Verba. 1989. *Civic Culture*. London: Sage Publications.
- Blagojević, M. 1997. *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bobić, M. 2013. *Postmoderne populacione studije*. Beograd: ISI FF.
- Demeny, P. 2003. “Population Policy: A Concise Summary.” *Population Research Division Working Papers* No.1731.
- Desfosses, H. (ed.) 1981. *Soviet Population Policy Conflicts and Constraints*. New York: Pergamon Press.
- Dinić, D. 2006. „Pronatalitetna populaciona politika – moguća alternativa ili zabluda.” U *Prvi nacionalni kongres o deci i natalitetu u Srbiji, 2006*. (Konferencija sa međunarodnim učešćem), Udruženje „Opstanak”, Beograd: Udruženje Opstanak.
- Dokić, M. 2014. „Maltusova teorija o stanovništvu kao osnov za kritiku intervencionističke države.” *Stanovništvo* 1: 1–16.
- Dulić, J. 2012. *Političko- ideološke orijentacije i stranačke preferencije stanovnika Vojvodine*, doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka: Univerzitet u Beogradu.
- Đurđev, B. i D. Arsenović. 2014. „Demografski razvoj i populaciona politike u Republici Srbiji, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske.” U *Demografska politika u Republici Srpskoj – stvarnost i potrebe*, Naučni skupovi, Knjiga XXXIV/10, uredili R. Kuzmanović, D. Mirjanić i D. Marinković, 71–81. Banja Luka: Akademija nauka i umetnosti Republike Srpske
- Evolucija populacione politike u Srbiji 1945-2004*, 2005, Demografski zbornik, Knjiga VII. Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka.
- Fagnani, J. 2005. “Family Policy In France: Old Challenges, New Tensions.” *CesIFO Dice Report* 2: 40–44.

- Gavrilović, A. 2006. *Populaciona edukacija*. Šabac: Društvo demografa Srbije.
- Gornick, J. C. i M. K. Meyers. 2003. *Families that Work. Policies for Reconciling Parenthood and Employment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Heady P. 2007. "Fertility as a Process of Social Exchange." *Demographic Research* 17: 465–496.
- Höhn C., Avramov D. i I. Kotowska. 2008. *People, Population Change and Policies*. The Hague: Springer.
- Jarić I. (ur.) 2015. *Politike roditeljstva*. Beograd: Instut za sociološka istraživanja Filozofski fakultet.
- Lipset, S. M. 1994. "The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address." *American Sociological Review* 59 (1):1–22.
- Macura, M. 2005. „Razvitak populacione politike u Srbiji 1945–2004.” U *Evolucija populacione politike u Srbiji 1945–2004*, uredili M. Macura i A. Gavrilović. Beograd: SANU.
- Marković, M. 1997. „Etički osnovi populacione politike.” U *Osnovi populacione politike: ciljevi, institucije, mere*, Demografski zbornik, Knjiga IV, strane. Beograd: SANU.
- Miladinović, M. 1997. „Moralna odgovornost produženja ljudske vrste.” U *Osnovi populacione politike: ciljevi, institucije, mere*, Demografski zbornik, Knjiga IV, strane. Beograd: SANU.
- Magdalenić, I. i G. Vojković. 2015. „Promene u starosnom modelu rađanja u Srbiji i zemljama EU – komparativna analiza.” *Stanovništvo* 53 (2): 43–66.
- Matković, G., Mijatović, B., i K. Stanić. 2014. „Novčana davanja za decu i porodice sa decom u Srbiji karakteristike programa i opcije za unapređenje.” *Stanovništvo* 2.
- Matković, G. 1999. *Sistem mera obnavljanja stanovništva u Srbiji*. Beograd: Ekonomski institut.
- Milanović, N. 2015. *Reproduktivne politike u Srbiji na početku XXI veka*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Mladenović, M. 2006. „Bela kuga u Srbiji – uzroci, posledice i predlozi mera (Treći srpski ustanak za opstanak).” U *Prvi nacionalni kongres o deci i natalitetu u Srbiji*, uredila Dragana Dinić, strane. Beograd: Udruženje „Opstanak”.
- Nikitović, V. 2016. „Dugoročne demografske implikacije niskog fertiliteta u regionu bivše Jugoslavije.” *Stanovništvo* 54 (2): 27–58.
- Osnovi populacione politike: ciljevi, institucije, mere*. Demografski zbornik, Knjiga IV. 1997. Beograd: SANU.
- Penev, G. 2013. *Projekcije stanovništva Srbije 2010–2060*. Beograd: Republika Srbija, Fiskalni savet.
- Petrović, M. 2011. „Promene bračnosti i porodičnih modela u Postsocijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična Druga demografska tranzicija?” *Stanovništvo* 1: 53–78.
- Pinnelli A., Racioppi F. i R. Rettaroli. 2007. *Genders in the Life Course*. The Hague: Demographic Issues, Springer.
- Population Growth and Economic Development*. 1986. Washington, D. C.: Policy Questions, Working Group on Population Growth and Economic Development Committee on Population Commission on Behavioral and Social Sciences and Education National Research Council, National Academy Press
- Projekcije stanovništva Republike Srbije 2011–2041, podaci po opštinama i gradovima*. 2014. Beograd: Republički zavod za statistiku, Republika Srbija.
- 46 *Prvi nacionalni kongres o deci i natalitetu u Srbiji*, 2006. Beograd: Udruženje „Opstanak”.

- Quine, M. S. 2003. *Population Politics in Twentieth-Century Europe*. London and New York: Routledge.
- Rao, M. i S. Sexton (ur). 2010. *Markets and Malthus Population, Gender, and Health in Neo-liberal Times*. Los Angeles: Sage Publications.
- Rašević, M. 2015. „Svest i niska plodnost stanovništva.” *Stanovništvo* 53 (1): I–VIII.
- Rašević, M. i M. Petrović. 1996. *Iskustva populacione politike u svetu*. Beograd: Centar za demografska istraživanja.
- Rašević, M. 2013. „Osnovni principi pronatalitetne politike.” *Stanovništvo jugoistočne Srbije: kultura, natalitetska politika i demografska reprodukcija u jugoistočnoj Srbiji*, uredio Ljubiša Mitrović, 13–29. Niš: Centar za naučno-istraživački rad SANU i Univerzitet u Nišu.
- Rašević, M. 2009. Populaciona politika u Srbiji: stanje i očekivanja. *Stanovništvo*, 2: 53–65.
- Rašević, M. 1995. „Prihvatanje populacione politike na individualnom nivou, Žene koje namerno prekidaju trudnoću.” *Stanovništvo* XXXIII (1–4): 41–54.
- Riley, N. 2005. “Demography of Gender.” U *Handbook of Population*, uredili L. D. Poston i M. Micklin, 111–145. USA: Springer. New York.
- Riley, N. 1997. “Similarities and Differences: Anthropological and Demographic Perspectives on Gender.” U *Toward a New Synthesis*, uredili D. Kertzer i T. Fricke, 115–138. Chicago: University of Chicago Press.
- Sekulić, N. 2016. *Kultura rađanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofski fakultet.
- Sekulić, N. 2014. „Društveni status materinstva.” *Sociologija* 4: 403–425.
- Sekulić, N. 2013. *Skriveni rat*. Beograd: URMVI i ISI FF.
- Smit, A. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Solinger, R. i M. Nakachi (ur.). 2016. *Global Perspectives On The Invention And Implementation Of Population Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- State of World Population. 2008. *Reaching Common Ground: Culture, Gender and Human Rights*. New York: UNFPA.
- State of World Population. 2016. *How Our Future Depends on a Girl at this Decisive Age*. New York: UNFPA.
- Strategija podsticanja rađanja*, „Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05-isp. i 101/07.
- Šobot, A. 2012. „Tri demografske posledice rodno specifičnih modela ponašanja na primeru Srbije.” *Stanovništvo* 2: 85–109.
- Šobot, A. 2014. „O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: Mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja.” *Stanovništvo* 2: 43–66.
- Tobin, K. 2004. *Politics and Population Control, A Documentary History*. Greenwood Press.
- Van Peer, C. i L. Rubušić. 2008. “Will We Witness an Upturn in European Fertility in the Near Future?” U *People, Population, Change and Policies*, Hohn, Avramov, Kottowska, 215–241. The Hague: Springer.
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom*, „Sl. glasnik RS”, br. 16/2002, 115/2005 i 107/2009.
- Zakon o radu*, „Sl. glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014.
- Wertheimer-Baletić, A. 2016. „Demografski tranzicijski procesi – Kontinuitet ili diskontinuitet?” *Radovi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društ. znanosti* 525 (51): 7–63.
- Wilson, G. 1973. *Psychology of Conservatism*. New York: Academic Press.

POPULATION POLITICS FROM WOMEN'S PERSPECTIVE – ANALYSIS OF THE EXPERIENCES AND POLITICAL ATTITUDES

Research on the political attitudes and political culture of women in relation to their preferences concerning the population policies are rare and in domestic literature they are often instrumentalized with the purpose to serve the promotion of nationalist politics. The female “political angle” is poorly visible and is reduced to the pro and contra arguments based on preferences of regarding the number of children they want or can have. It is ignored that there is a wider political context and a political culture in which the choices are made. National (state) programs assess the fertility of women as desirable or undesirable based on class, race, caste, ethnicity, religious affiliation, disability, sexual orientation, marriage, domicile or immigrant status, projecting through this not only the scope of biological reproduction of the population, but inevitably the profile and standards of the political organization of the state and the acceptable or desirable profile of the citizen. The aim of this part of the research was to highlight the wider political and value framework in which women / mothers in Serbia and in northern Kosovo make their attitudes towards population policy. The analysis shows that about a third of respondents support conservative population policy measures, and that Populationist Conservatism (IPK) is a consistent political commitment related to patriarchy, nationalism, and also depends on the basic political choices of respondents (toward civic/ democratic, national or -egalitarian political systems). The outcomes of the research also show that a positive attitude towards feminism is closely related to supporting democratic measures of population policy.

Key words: population politics, feminism, nationalism, patriarchy, political culture of women in Serbia

*rad prijavljen: 20. VII 2017.
rad recenziran: 4. VIII 2017.
rad prihvaćen: 22. VIII 2017.*